

ERTAN, Eyüp, “İbn Ebî Leylâ’nın Fıkıh Usûlü ve Hanefî Mezhebine Etkileri”, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2017, Sayı: 3, ss. 64-81.

İBN EBÎ LEYLÂ’NIN FIKIH USÛLÜ VE HANEFÎ MEZHEBİNE ETKİLERİ*

Eyüp ERTAN**

Özet: İslam Hukukunun teşekkül döneminde yaşamış olan İbn Ebî Leylâ fakih, kâri, müfti olup aynı zamanda kadılık görevi üstlenmesi sebebiyle fetvalar vermiştir. İbn Ebî Leylâ’nın fetvaları incelendiğinde onun mutlak müçtehit olduğu görülmektedir

İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe’nın yetiştiği ortam ve ders aldıkları hocalar benzerlik arzeder. Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, Irak “ehl-i re’y” ekolünün en önemli temsilcilerindendir. Bu çalışmada İbn Ebî Leylâ’nın verdiği fetvalardan hareket ederek usûlü çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak İbn Ebî Leylâ’nın Hanefî Mezhebine etkileri değerlendirilerek makale sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İbn Ebî Leylâ, usûl, etki, teşekkül

Ibn Ebî Leylâ’s Manner and it’s Affects on Hanefî Sect

Abstract: İbn Ebî Leylâ who took part in the formation of İslamic Law gave fatwa due to the task of fagih, kâri ,mufti and also kadı..When the fatwas of İbn Ebî Leylâ are examined it seems that he is absolutely a scholar.

The environmant which İbn Ebî Leylâ and Ebû Hanîfe grew up and their scholars whom they have taken courses are similar. Ebû Hanîfe and İbn Ebî Leylâ are the most important representatives of Irak “ehl-i re’y”. In this study, by acting from the fatwas of İbn Ebî Leylâ we tried to emerge his manner. As a conclusion, the essay is ended with the evaluation of İbn Ebî Leylâ’s affects on Hanafi sect.

Keywords: İbn Ebî Leylâ, Manner, Affect, Formation.

Giriş

İbn Ebî Leylâ’nın tam adı, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî’dir. Kûfe’de 74/693 yılında doğmuş,148/765 tarihinde Ramazan /Kasım ayında Kûfe’de vefat etmiştir. Sahabe olan dedesi Ebû Leylâ Yesâr (Davud) b. Bilal’e nisbetle İbn Ebî Leylâ, dedesi Ensar’dan olduğu için Ensârî diye de tanınmıştır.¹

* Bu makale, “Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ’nın İhtilaflarının Değerlendirilmesi “ (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016) isimli Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak birtakım ekleme ve çıkarmalar yapılarak hazırlanmıştır.

** Milli Eğitim Bakanlığı, eyupertan @gmaill.com

İbn Ebî Leylâ'nın babası Kûfe'de yaşamış Tabiîn'in büyüklerinden olup adı Ebû İsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yâser b.Bilâl el-Ensârî 'dir.² Babasının da İbn Ebî Leylâ diye tanınmış olması isimlerinin karıştırılmasına³ sebep olabilmektedir.⁴ Tarihte İbn Ebî Leylâ künyesini kullanan birçok kişinin olduğu da dikkate alınmalıdır. Tanınmış bir fakih ve kadı olan oğlu Muhammed de İbn Ebî Leylâ diye anıldığı için sonraki kaynaklarda kendisi İbn Ebî Leylâ el-Ekber şeklinde kaydedilmiştir.⁵ Eğer İbn Ebî Leylâ isminin sonunda "el-Ekber" kelimesi yoksa cümlenin öncesine ve sonrasına dikkat etmek, bilgiyi aktaran kişinin İbn Ebî Leylâ'nın çağdaşı olup olmadığı araştırılarak hareket etmek gerekir. Doğum tarihi hicri yetmiş iki olarak da bazı kaynaklarda geçmektedir.⁶ Biz yaptığımız çalışmada Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın ismini kısaca İbn Ebî Leylâ olarak kullandık.

İbn Ebî Leylâ kadı İbn Ebî Leylâ diye tanınmıştır. Oğlundan dolayı Ebû Abdurrahmân diye de künyesi olmakla birlikte, İbn Ebî Leylâ künyesi ile daha meşhur olmuştur. Önce Emeviler sonra Abbasiler dönemi olmak üzere toplam otuz üç yıl kadılık yapmıştır.⁷ İbn Ebî Leylâ 148 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir.⁸

¹ *Mv.F.*, (Kuveyt ,yy:Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şûnu'l -İslâmiyye, 1986-2006), "İbn Ebî Leylâ", c. XXIV, s. 354; Köse, Saffet "İbn Ebî Leylâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, c. IXX, s. 436; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Nesil Yayınları,1989), s. 37.

² İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Şemsüddîn el-Bermekî el-Erbilî , *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Beyrut: Dâru's- Sâdr, 1994), c. I, s. 140.

³ Tabakâtü'l Müfessirîn adlı kitapta Şemsü'd-Dîn ed-Dâvûdî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ile babası olan İbn Ebî Leylâ Abdurrahmân karıştırmıştır. Geniş bilgi için bkz. Şemsü'd-Dîn ed-Dâvûdî el-Mâlikî, *Tabakâtü'l Müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), c. I, s.275.

⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için; bkz., Aydınlı, Abdullah, "İbn Ebî Leylâ Abdurrahmân", *DİA*, İstanbul, 1999, c. IXX, s. 435'te Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın(83/702) Ensardan 120 sahabi ile görüşüp onların çoğundan hadis öğrendiği bilgisi aktarılmaktadır. Hayreddin Karaman, İslam Hukukunda İctihad adlı eserinin.86.sayfasında kadılık yapıp müctehid olan ve 148 tarihinde vefat eden Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın Ensardan 120 sahabi ile görüşüp onların çoğundan hadis öğrendiği bilgisini verilmektedir. Burada sahabelerle görüşen baba olan Abdurrahmân ibn İbn Ebî Leylâ'dır. Baba ile oğul İbn Ebî Leylâ'lar isim benzerliğinden dolayı karıştırılmıştır.

⁵ Aydınlı, Abdullah, "İbn Ebî Leylâ Abdurrahmân", *DİA*, İstanbul, 1999, c. IXX, s. 436.

⁶ eş-Şirâzî, Ebû İshâg İbrahim Ali, *Tabakâtü'l-fukahâ*, tahk.: İhsan Abbas, (Beyrut: , Dâru'r-Râid el-Arabî, 1970), 84.

⁷ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, c. IV,s. 179.

⁸ İbn Hacer el-Askallânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b.Alî b.Muhammed b.Ahmed, *Tehzîb't-Tehzîb*, (Hindistan:Matabaatü Dâirretü'l-Maârifî'n-Nizâmîyye, birinci baskı 1326),c. IX, s. 302.

1. İbn Ebî Leylâ'nın İctihad Metodu

İbn Ebî Leylâ'nın ilim öğrenmeye kaç yaşlarında başladığına dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Küçük yaşta iken vefat eden âlim babasından, ilmî yönden istifade edememiştir. İbn Ebî Leylâ'nın kâri olduğu, bazı kaynaklarda Kur'an'ı on Şeyh'e okuduğu⁹ on kıraat âliminin Kur'an okuyuşuna vakıf olduğu, bazı kaynaklarda da Kur'an-ı Kerim'i abisi İsa b. Abdurrahmân İbn Ebî Leylâ'ya vererek hıfzını tamamladığı bilgisi yer almaktadır.¹⁰

Kaynaklarda onun ilim öğrenmek amacıyla seferler yaptığına dair bilgilere rastlanmamaktadır. Birçok âlimin hayatı incelendiğinde doğum yerleriyle ölüm yerleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bunun sebebi ilim öğrenmek amacıyla rihle adını verdiğimiz yolculuklara çıkmalarıdır. İbn Ebî Leylâ Kûfe'deki ilmi çevreden ayrılmamış, orada doğup orada vefat etmiştir. İbn Ebî Leylâ'nın fıkıh, hadis ve kıraat aldığı hocalar çok olmakla birlikte, onların en meşhurları şunlardır:

Amir b. Şurahl eş-Şa'bî (103/721) ve Hakem b. Uteybe'den (113/731) fıkıh öğrenmiştir.¹¹Minhal b. Amr el-Esedî (103/721), Kays b. Rebî (109/727), Atiyye el-Avfi (111/729), Atâ b. Ebî Rebâh (115/733), Abisi İsa b. Abdurrahman İbn Ebî Leylâ, Nâfi el-Ömer el-Medîni (117/735), Amr b. Mürre (118/736), Sâbit b. Übeyde (118/736), Kâsım b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Mes'ud (120/738), Muhammed b. Abdurrahmân b. Sa'd b. Zürrâre (124/741), Ebû Zübeyr el-Mekkî (126/743) ve Eclah b. Abdillâh (145/762)'dir.¹²

Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ'nın ders aldığı hocalarının ekseriyetle ortak olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki iki müçtehit de fikhî yönden benzer karakteristik özellikleri taşımaktadır. Her ikisi de sünneti reddetmezler, sünneti delil olarak kabul ederler. Ancak hadis kaynağı olan Hicaz'dan uzak bulunmaları ve Kûfe'de hadis uydurmanın yaygın olmasından dolayı, delil olarak kullandıkları hadislerin sıhhati konusunda titiz davranırlar ve hadis rivayetinden çekinirlerdi. Böyle davranmalarında Kûfe'de yaşamış sahabe ileri gelenlerinin tavırlarının etkisi olmuştur. Hz. Ali'nin râvilere yemin ettirmesi, Abdullah b. Mesud'un hadis rivayet ederken sararıp titremesi ve "Yahut yaklaşık olarak Hz. Peygamber'in

⁹ es-Safedî, Salahu'd-Dîn Halil b. Ubeyk b. Abdillâh, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, tahk.: Ahmed Arnavûtî ve Turkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 2000), c. III, s. 184.

¹⁰ ez-Zehabî, Şemseddîyn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Gaymâz, *Siyerü a'lâmi'n-Nübelâ el-Hadîs*, (Kahire :Dâru'l-Hadîs, 2006), c. VI, s. 399.

¹¹ Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 84.

¹² ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-Nübelâ el-Hadîs*, c. VI, s. 399.

dediği gibidir." cümlesini eklemesi tedbirli davranmalarına ve çekingenliklerine örnektir. Kûfe rey ekolü mensupları kıyas, istihsân, maslahat gibi re'ye dayanan hüküm ve fetva vermekten çekinmemişlerdir.¹³ İbn Ebî Leylâ'nın da dâhil olduğu Re'y ekolü kitap ve sünneti bir tarafa bırakıp kendi heva ve heveslerine göre reylerini tercih etmemişlerdir.

İbn Ebî Leylâ kadılık görevinin yanında öğretimle de meşgul olmuştur. İbn Ebî Leylâ aralarında oğlu İmrân, İbn Cüreyc (150/767), Süfyân es-Sevrî (161/778),el-Hasan b. Sâlih b. Hay (169/785),¹⁴ Şu'be b. Haccâc (160/777), Zâide b. Kudâme es-Sakafî (161/778), Ebû Yûsuf (182/798), İbn Ebî Zâide (182/798), İsa b. Yunus es-Sebiî (187/803), Ali b. Hamza el-Kisâi (189/809), Ali b. Mushir (189/809), Vek'i b. Cerrâh (197/812), Süfyan b. Uyeyne (198/814) ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (219/834)'in de bulunduğu birçok âlime hocalık yapmıştır.¹⁵

İbn Ebî Leylâ re'y ekolüne mensup mutedil re'yci müçtehidler arasında yer almaktadır.¹⁶ Kendisinin mutlak müçtehit olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Fıkhi yönden yetersiz olduğuna dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Hadisçilik yönünün zayıf olduğu ileri sürülmüştür. Ancak cerhe konu olan yönü genellikle adalet vasfı değil hıfz ve zabtıdır.¹⁷

İbn Ebî Leylâ kadılık göreviyle meşgul olması sebebiyle daha çok dava konusu olan günlük olaylara çözümler üretmiştir. Ebû Hanîfe gibi fıkhi meseleleri tartışıp hukuk doktrini oluşturacak imkânı ve zamanı olmamıştır. Ancak II./VIII. yüzyılda belirginleşen ve ileri dönemde Hanefî Mezhebinin oluşumuna zemin hazırlayan Irak fıkhu içinde İbn Ebî Leylâ'nın içtihatları da yer almaktadır.¹⁸ Mezhebinin müntesibi bulunmasa bile görüşlerini ve verdiği fetvalarını genel ihtilaf kitaplarında bulmak mümkündür.¹⁹

1.1. Kur'an'ı Delil Olarak Kullanması

İbn Ebî Leylâ hüküm verirken başvurduğu ana kaynak Kur'an'dır. Hz. Peygamberden itibaren hüküm veren müçtehidler önce Kur'an'a başvurarak hüküm vermişler, Kur'an'da bulunan hükmü başka bir kaynağa

¹³ Döndüren, Hamdi, "Re'y ve Re'y Taraftarları", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dergah Ofset, 2000), c. VII, s. 26.

¹⁴ eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 84.

¹⁵ Köse, "İbn Ebî Leylâ", *DİA*, c. IXX, s. 436.

¹⁶ Re'y ekolü: Mu'tedil ve müfrit olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bkz. Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 175.

¹⁷ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 237; Geniş bilgi için bkz. Köse, "İbn Ebî Leylâ", *DİA*, c. IXX, ss. 436-437.

¹⁸ Köse, "İbn Ebî Leylâ", *DİA*, c. IXX, s. 437.

¹⁹ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 237.

bakılmaksızın almışlardır. Her ne kadar kendisinden bu konuda bir söz nakledilmese de verdiği hükümler dikkate alındığında bu durum açıkça görülmektedir.

Misal verecek olursak bazı fakihler Ehl-i Kitab'ın Müslümanlar aleyhindeki şahitliğinin geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Ebî Leylâ ise Ehl-i Kitabın Müslümanlar aleyhine yaptığı tanıklığın vasiyet dışında kabul edilmeyeceğini, vasiyetin de ancak yolculukta kabul edileceği görüşünü benimsemiştir. Bu konuda şu ayeti delil almıştır:

” شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُو عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ أَحْرَانٌ مِّنْ غَيْرِكُمْ ”

”Seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder.”²⁰

1.2. Sünnet'i Delil Olarak Kullanması

İbn Ebî Leylâ muhaddis âlimlerden birisidir. Fetvalarında hadisleri de delil olarak kullanmıştır. Görüşleri incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir.²¹ Bu konuda bir örnek verecek olursak:

İbn Ebî Leylâ “Şa'bi'den Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakleder: Zekât nisaplarının küsuratlarını ifade eden vakaslarla ²² ilgili olarak görüşünü hadise dayanarak vermiştir. “Vakaslarda, otuz ile kırk arasında ve otuzun altında zekât yoktur.”²³ Kendisinin de ravi zincirinde yer aldığı hadisle amel etmiş, iki nisap arası küsuratlar için zekât verilmemesi gerektiğine hükmetmiştir.²⁴

1.3. Sahabi Kavlini Delil Olarak Kullanması

Hz. Peygamberin eğitiminden geçmiş, vahyin inişine şahit olmuş sahabenin görüşleri, buldukları çözümler, sonraki dönemdeki fakihlerin fetvalarına ışık tutmuştur. İbn Ebî Leylâ da fetva verirken Sahabi Kavillerinden faydalanmış, onların rey ve içtihadı dayanan çözümlerini benimsediği birçok fihri meselenin çözümünde kullanmıştır.

²⁰ Maide, 5/106.

²¹ Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim el-Ensâri, *İhtilafu Ebi Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, (Birinci Baskı, Hindistan: Matbaatu'l Vefa, 1357), s. 121; es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Mebûsât*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), c. VI, s. 69; Şâfiî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İdrîs Abbâs, *el-Ümm*, tahk.: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), c. VII, s. 150.

²² Vakâs: Hayvanların zekâtında iki nisap arasında zekâtın muaf olan küsuratlar demektir. Bkz. *Mv.F.*, “Zekâtü Evkâsî'l-İbili”, c. VII, s. 193.

²³ Abdurrezzak, Ebû b Bekir b. Hemâm b.Nâfi el-Hamîrî el-Yemânî, *Musannef*, tahk.: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisi'l-A'lâ, 1403), c. V, s. 23.

²⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 118, 119; Şâfiî, *age*, c. VII, s. 151; Mâlik b. Enes. b. Âmir el-Esbahî el-Medenî, *el-Müdevvene*, (yy.:Dâru'l-Fikri'l-İlmiyye, 1994), c. I, s. 355.

Örnek olarak, İbn Ebî Leylâ, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin sabah namazının ikinci rek'atında kunut duasını okuduğu için sabah namazında ikinci rek'atta kunut duası okunması gerektiğine dair fetva vermiştir.²⁵ Görüşünü sahabe uygulamasına dayandırmıştır.

İbn Ebî Leylâ'ya göre Müslüman bir kişi gayrimenkulünü satsa ve çeşitli sebeplerden komşuluk ya da ortak yolu kullanma gibi sebeplerle gayrimüslim (Yahudi, Hristiyan) şefi'si bulunsa bu kişiler şuf'a hakkını kullanamaz. Ona göre şuf'a hakkı İslam kardeşliğinden doğan bir haktır. Dolayısıyla İslam'ı inkâr edenlere karşı bu hakkın tanınmayacağını kabul etmekle birlikte bu konuda kadı Şurayh'ın kabul ettiği ve Hz. Ömer'in onayladığı Hristiyanlara da şuf'a hakkının verilmesi gerektiği görüşünü hüküm verirken uyguladığını ifade eder.²⁶ İbn Ebî Leylâ bu örnekte görüldü üzere rey ve içtihadı dayanan sahabe uygulamasını delil olarak fetva vermiştir.

1.4. İcma Delil Olarak Kullanması

İbn Ebî Leylâ İslam Hukukunun teşekkül döneminde yaşamış olması ve fıkhi kavramların bugünkü anlamda kullanıldığı şekliyle oluşmamasından dolayı günümüzde anlaşılan anlamda icma delilini kullanmamıştır. Ancak Sahabe ve Tabiûn dönemleri de dâhil olmak üzere hâkimin hükmünde doğru bir karar verirken davacının ve davalının hazır bulunması gerektiği hususunda icmaları meydana gelmiştir. İbn Ebî Leylâ da hasmın hüküm verirken hazır bulunması gerektiği görüşünü benimsemiştir.²⁷ Tarafların hazır bulunmadığı durumlarda karar vermemiştir. Bu konuda o dönemde müçtehitler arasında icma meydana geldiği söylenebilir.

1.5. Kıyası Delil Olarak Kullanması

İbn Ebî Leylâ fetvalarında Kur'an ve Sünnet'ten sonra kıyas metodunu kullanmıştır. Ancak fetvalarında bu metodu kullanırken "kıyas ediyorum"²⁸ dememiştir.

Örnek olarak nikâhta kızların susmasının nikâha razı olduklarını makisun aleyh (hükmü nass ile belirlenen mesele) almış, satış akdini nikâh akdine kıyas ederek bu türlü davranışların rızaya delalet ettiği şeklinde hüküm vermiştir. Çünkü her iki işlem de özü itibariyle birer akittir. Aynı şekilde bir kimse diğerinin malını satsa, o da o mecliste hazır bulunduğu

²⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 111,114.

²⁶ Serahsî, *age.*, XIV, 94.

²⁷ İbn Hümâm, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdulhamîd es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, ty), c. VIII, s. 159.

²⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*; s. 128.

halde sussa satış akdini ikrar etmesi anlamına geleceğini kabul etmiştir. Dolayısıyla satış akdinin onun orada bulunup susmasıyla geçerli olacağını ifade etmiştir.²⁹

1.6. Örfü Delil Olarak Kullanması

Örf, şer'î bir delile veya İslam hukukunun temel ilkelerinden birisine aykırı olmaması halinde³⁰ delil olarak kullanılması İslam hukukunda kabul edilen hususlardan birisidir. İbn Ebî Leylâ her ne kadar fetvalarında örf'e göre hüküm verdiğini ifade etmese de görüşlerini incelediğimizde örfü şer'î bir delil olarak kullandığı görülmektedir.

İbn Ebî Leylâ'nın örfü delil olarak kullanmasına şu fetvası örnek olarak verilebilir: Meyveler olgunlaşsa ve telef olacak duruma gelse yani büyümesi sona erse alıcı da onları belli bir süre ağacın üzerinde bırakılması koşuluyla satın alsın İbn Ebî Leylâ'ya göre bu akit geçerlidir.³¹ Yaşadığı dönemde meyvelerin olgunlaştıktan sonra kısa süreliğine ağaçta kalmasının insanlar arasında yaygın bir uygulama olduğundan burada örf'e göre fetva vermiştir.

1.7. Seddü'z-Zerâî'i Delil Olarak Kullanması

İbn Ebî Leylâ yasaklanmış sonuçlara vasıta olan meşru yolların kapatılması anlamına gelen³² Seddü'z-Zerâî adındaki hüküm çıkarma yönteminin fetvalarında kullandığı görülmektedir.

Örneğin, İbn Ebî Leylâ ise şer'î satıştan haberdar olduktan sonra şuf'a hakkını kullanma konusunda susup hak talebinde bulunmaması durumunda şuf'a hakkının devam ettiğini kabul eder.³³ İbn Ebî Leylâ şer'îye üç gün muhayyerlik verirken kişinin üç gün içerisinde bu komşunun yanında bulunmanın faydalı olup olmayacağını düşünmesi için gerekli olduğunu kabul eder. Çünkü bu tür yarar ve zararın farkına ancak bir süre düşünerek varabilir. İbn Ebî Leylâ bu yüzden şart muhayyerliğinde olduğu gibi üç gün süre tanır. İsterse şuf'a hakkını kullanır. Ya da şuf'a hakkını kullanmaz, yapılan satışa razı olur. Ona göre kişinin şuf'a hakkını kullanabilmesi için satıştan haberdar olur olmaz şuf'a talebinde bulunması gerekmez. Hemen şuf'a talebini ortaya koymaması hakkını düşürmez

Şuf'a hakkının şuf'a sahibi tarafından kötüye kullanılma ihtimali söz konusudur. Şuf'a hakkı süre ile sınırlamaksızın şuf'a sahibinin insiyatifine bırakılırsa şuf'a hakkı sahibi, alıcı mal üzerinde tasarrufta bulununcaya

²⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*; s. 128; Şafiî, *a.g.e.*, c. VII, s. 152; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 140.

³⁰ Köse, Saffet, *İslam hukukuna giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), s. 134.

³¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 21.

³² Köse, *İslam hukukuna giriş*, s. 132.

³³ Ebû Yûsuf, *age.*, 36.

kadar susup, sonra tasarrufunu geçersiz duruma getirebilir. Bunda da alıcının zarar göreceği açıktır. Bu yüzden İbn Ebî Leylâ'nın görüşü oluşacak zararların engellenmesi konusunda sedd-i zerâi delilini kullanmıştır.

1.8. İstislâh/Mesâlih-i Mürseleyi Delil Olarak Kullanması

Hükümlerin konuluş amacı kulların maslahatını sağlamaktır. Maslahat faydalı olanı almak, mefsetet; zararlı olanı kaldırmak, engellemek demektir. Kısaca istislâh, maslahata göre hüküm vermek demektir.³⁴

İbn Ebî Leylâ hüküm verirken adına istislâh demese de bu prensibe göre fetva vermiştir. Bu konuya örnek olarak şunu verebiliriz: İbn Ebî Leylâ'ya göre ölüm hastalığında yapılan hibe, vasiyet vb. tasarrufların kişinin malının üçte birinde geçerlidir.³⁵ Maraz-ı mevte ki hibeyi vasiyet olarak değerlendirir.

Maraz-ı mevt yani ölüm hastalığında olan kişi hastalığın verdiği sıkıntılar veya çeşitli sebeplerle yaptığı tasarruflardan dolayı varislerine istemeyerek de olsa zarar verebilmektedir. İbn Ebî Leylâ, insanların bu konudaki menfaatini düşünerek ve ölüm hastasının istemeyerek de olsa varislere zarar verme ihtimalini göze alarak istislâh/mesâlih-i mürsele delilini esas alarak fetva vermiştir.

1.9. İstihsânı Delil Olarak Kullanması

İstihsân, karşılaşılan bir meselede, yerleşik kural veya açık kıyasa göre hüküm verildiğinde genel hukuk politikası açısından doğacak bir olumsuzluğun giderilmesi amacıyla o özel delili bırakıp üst ilkelere göre hüküm vermek demektir.³⁶ İbn Ebî Leylâ fetva verirken istihsân delilini kullanmıştır.

Örnek olarak, bir konuda hüküm verildikten sonra aynı dava hâkime sunulduğunda, İbn Ebî Leylâ hâkimin verdiği kararı sicil defterine kayıt etmemişse hatırladığı şekilde hükmetse şüphe ile birlikte karar vermiş olacak ve hâkimin davacıya eğilim gösterdiği söylenebilecektir. Bu şüpheyi ortadan kaldırmak için hâkimin verdiği ikinci kararın hukuken geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Birinci kararını hatırlasa bile elinde kesin deliller (sicil defteri vb.) olmadığı sürece birinci kararın uygulanamayacağını dolayısıyla ikinci verdiği kararın geçerli olduğunu kabul etmiştir.³⁷

Hâkimin işi çok olduğu için davaları karıştırabilir. Bundan dolayı gerektiğinde başvurmak için onu kayda geçer. Tanıkları dinlemesi gerekir. Kayda geçmediği zaman hatırladığı şekilde hükmetse şüphe ile hüküm

³⁴ Köse, *İslam hukukuna giriş*, s. 131.

³⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XII, s. 102.

³⁶ Köse, *İslam hukukuna giriş*, s. 129.

³⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 164; Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 158, 159; Şafiî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160.

vermiş olacak ve hâkimin davacıya meyil gösterdiği söylenebilecektir. Bu sebeple bu konuda tedbirli olması ve kayda geçmediği sürece hatırladığı şekilde hükmetmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu misalde istihsân yapmış, kıyasla vardığı sonucu terk ederek doğabilecek hukuki zararların önlenmesini amaçlamıştır.

1.10. İstishâbı Delil Olarak Kullanması

Varlığı sabit olan bir hükmün ve durumun geçmişte veya hâlihazırda da var sayılması anlamına gelen istishâb delilini İbn Ebî Leylâ hüküm verirken kullanmıştır. Bu metod daha sonra Hanbeliler ve Zahiriler tarafından sıkça kullanılmıştır.³⁸

İbn Ebî Leylâ, iki kimse hâkimin huzurunda yargılandıktan sonra biri diğerinin hakkını ikrar etse ve ikrar ettiğine iki kişi tanık olsa bu ikrarın kendi huzurunda olmadığı sürece dikkate alınmayacağını kabul etmiştir. Hâkimin davalının inkârını duymuş ve bu konuda kesin bilgisi olmuştur. Kesin olarak bildiği bir şeyin aksine getirilen delilin kabul edilemeyeceğini ileri sürmek suretiyle istishâb delilini kullanarak hüküm vermiştir.³⁹

2. İbn Ebî Leylâ'nın Hüküm Verirken Uyguladığı Prensipler

İbn Ebî Leylâ'nın fetva verirken uyguladığı birtakım prensipler vardır. Bu bölümde fetvalarından örnekler vererek bu prensiplerden tespit edebildiklerimizi maddeler halinde açıklamaya çalışacağız.

2.1. Olaylara Şekilci Yaklaşması

İbn Ebî Leylâ fetva verirken genellikle gaye ve amaçları dikkate almaksızın delillerdeki lafızların şekline önem vermiştir.⁴⁰

Bu konuyu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: İbn Ebî Leylâ'ya göre bir kimse diğerini kendisine ait az ya da çok her şey için vekil tayin etse, müvekkilin sözünün açık anlamı bütün işlemleri kapsar.⁴¹

İbn Ebî Leylâ, vekile verilen yetkiyle vekilin yaptığı işlemlerin, vekil edenin malında yapacağı az veya çok bütün işlemleri kapsayacağı kanaatindedir. Bu vekâletle vekil; ister müvekkilin evini, ister başka bir şeyini satsın geçerli olacağını, çünkü müvekkilin sözünün genel bir lafız olduğunu ileri sürmüştür. Lafzı söyleyen müvekkilin maksat ve gayesini dikkate almadan vekilliğin genel bir vekâlet olduğunu söyleyerek olaya şekilci bir yaklaşımda bulunmuştur. Oysa mutlak vekâlette müvekkile zararı

³⁸ Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 70.

³⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 146.

⁴⁰ Bu konuda değişik örnekler için bkz. Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 141; Ebû Yûsuf, *a.g.e.*,63; Şafî, *a.g.e.*, VII, 128; es-Serahsî, *a.g.e.*, XXVI, 162.

⁴¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*,60; Şafî, *a.g.e.*, c. VII, s. 126.

dokunan hibe, borç, boşanma gibi hukuki işlemler özel olarak zikredilmedikçe mutlak vekâlet olmaz.

Bu konuda şu örnek de verilebilir;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bir kimsenin diğerinde alacağı olsa, borçlunun da alacaklıda o miktarda alacağı bulursa, karşılıklı rıza olmadıkça borçlar takas edilemez.⁴²

İbn Ebî Leylâ görüşü şu şekilde açıklamıştır: Borçların takas edilmesinde rıza şartını öne sürerek birinin diğerinin zimmetinde olan alacağını birbirinin elinde olan eşyaya kıyas etmiştir. Ona göre bir kimsenin diğerinin elinde yüz dirhem alacağı olsa, diğerinin de onun elinde o miktarda parası bulursa biri diğeriyile takas olmaz. Her biri diğerinin mülkünü isteme hakkına sahiptir. Bu durumun da aynı olduğunu hatta daha da öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Bir eşyanın diğeri ile değiştirmenin geçerli olduğunu, borcu ise bu şekilde değiştirmenin geçersiz olduğunu benimser. Borcu borçla takas edilmesi halinde, alacaklının malının kendi malı gibi kabul etme durumunun söz konusu olacağını ifade eder. Borç başkasının hakkı olduğundan borcun borçla takas yapılamayacağı görüşünü savunur.⁴³

İbn Ebî Leylâ'nın verdiği fetvasında şekilci yaklaşımının etkili olduğu görülmektedir.

2.2. Mefhum-i Muhalefet Prensibini Kullanması

Fakihler mefhum-i muhalefet ile amel edilip edilmeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Hanefiler söz konusu delaletin naslar hakkında bir hüküm ifade edemeyeceğini ve bu konuda mefhûm-i muhalefetin fâsid istidlal niteliği taşıdığını ileri sürmüşlerdir.⁴⁴

Bu konuda şu örnek verilebilir; "عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ لِلدُّلِيِّ مَعَ النَّبِيِّ أَمْرٌ" Hz. Peygamber bir hadisinde, "velinin dul kadın üzerinde bir otoritesi yoktur".⁴⁵ İbn Ebî Leylâ, bu hadisin mefhum-i muhalefetinden hareketle dul (seyyip) olmayan kızlar üzerinde velisinin yetkisinin olduğunu kabul etmiştir. Hadiste dul isminin geçmesi, dul olmayan kızların geçmemesinden hareketle (mefhum-i muhalefet) dul olmayan kızların izni olmadan velisinin evlendirdiğinde nikâhın geçerli olacağını kabul etmiştir.

⁴² Ebû Yûsuf, a.g.e., 63; Şafîî, a.g.e., VII, 128.

⁴³ Serahsî, a.g.e., XXX, 149-150; Daha değişik örnekler için bkz .Ebû Yûsuf, a.g.e., s. 136; Şafîî, a.g.e., c. VII, s. 154.

⁴⁴ Koca, Ferhat, "Mefhum", DİA, c. XXVIII, s. 352.

⁴⁵ İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b.Muhammed, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b.Hanbel*, tahk.: Şuayb el-Arnâvûtî-Âdil Mürşid, (Müessesetü'r-Risâle, 2001),c. III, s. 341.

2.3. Fasid Batıl Ayrımına Gitmemesi

Hanefi doktrininde yer alan akitlerde kısmi fesih ya da butlan sebepler giderildiğinde geçerli kılma, ya da feshedici unsur olmayan kısımlarda geçerli olacağı prensibini İbn Ebî Leylâ'nın genellikle fetvalarında uygulamadığı görülmektedir. İbn Ebî Leylâ akdin bir bölümünde feshedici bir unsur varsa akdin tamamının fesih olacağı görüşünü benimsemiştir.

Bu konuyu bir misalle açıklayacak olursak: İbn Ebî Leylâ bir kişi emaneti teslim aldıktan sonra bir kısmını bağış yapsa, sonra bağış yaptığı kısmı telafi ettikten sonra telafi ettiği ile emanet kısım karışıkken helak olsa emanet alan kişinin malın tamamını tazmin etmesi gerektiğini kabul eder.

Hanefiler ise emanet alan kişi, emanet aldığı malın bir kısmını infak eder, infak etmediği kısım helak olursa bu durumda infak ettiği kısmı tazmin etmesi gerektiğini kabul ederler.⁴⁶

Burada ihtilaf akitlerde bulunan, akdin geçerliliğine zarar veren fesih unsurunun akdin tamamını etkileyip etkilemeyeceği konusundaki İbn Ebî Leylâ ile Ebû Hanîfe arasındaki görüş ayrılığına dayanmaktadır. İbn Ebî Leylâ akdin bir bölümünde feshedici bir unsur varsa akdin tamamının geçersiz olacağı görüşünü benimsemiştir. Hanefiler bu türlü selem ve vedia gibi akitlerinde zarar gören kısmın fesih olduğu akdin geri kalan kısmında fesh hükümlerinin cari olmayacağı görüşünü benimserler.⁴⁷

2.4. Fetvalarında Kolaylaştırma Yolunu Seçmesi

İbn Ebî Leylâ'nın fetva verirken olaylara şekilci, pratik hayatta uygulanması güç⁴⁸ olan fetvaları olmakla birlikte bazı fetvalarında kolaylaştırma anlayışının ön plana çıktığı görülmektedir.

Konuyla ilgili şu misali verebiliriz: İbn Ebî Leylâ'ya göre bir kimse bir satın alma sözleşmesini imzalsay ya da sözleşmeyi mühürlese, satış akdine razı olduğu anlamına geleceği için, "Bu satış akdini onaylamaktır" demiştir.⁴⁹ Satıcının bizzat eliyle teslim etmesine ya da satışı onayladığını söylemesine gerek kalmadığını kabul eder. Fetvalarında kolaylık prensibini benimsemesinde kendisinin kadı olması ve bu türlü olayların sık sık önüne gelmesinin etkisi olabilir. Aynı şekilde akitlerde şekil şartlarını kolaylaştırmak, ticaret hayatının daha süratli işlemesine ve insanların

⁴⁶ Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, *Te'sîsü'n-Nazar*, tsh.: Mustafa Muhammed el-Gabbânî Ed-Dimeşgî, (Beyrut:Dârü'bni Zeydûn, ty.), s. 104.

⁴⁷ Debûsî, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁸ Bu konuda değişik örnekler için bkz. Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 141, Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 63; Şafîi, *a.g.e.*, VII, 128, Serahsî, *a.g.e.*, XXVI, 162.

⁴⁹ Geniş bilgi ve değişik örnekler için bkz. Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 28, 46; Şafîi, *a.g.e.*, c. VII, s. 120

hayatını kolaylaştırmasına sebep olacağını göz önünde bulundurmuş olabilir.

2.5. Fetvalarında Farazi Meselelere Çözümler Aramaması

İbn Ebî Leylâ kendisi uygulamanın içerisinde yer almasından dolayı bizzat gerçekleşen olaylara çözümler üretmiştir. Farazi olaylara çözümler arama yoluna gitmemiştir.

Bu konuyu şu örnekle açıklayabiliriz: İbn Ebî Leylâ'ya göre satışlarda muhayyerlik süresi bir ay olabileceği gibi bir yıl da olabilir.⁵⁰ Ona göre muhayyerlik süresi ister uzun olsun ister kısa olsun, muhayyerlik süresi belirtildikten sonra muhayyerlik süresi geçerlidir.⁵¹ İbn Ebî Leylâ bu konuda şu hadisi delil almıştır:

"وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُسْتَلْمُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ"

Hiz. Peygamber şöyle söylemiştir: "Müslümanlar (alışverişlerde) şartlarına bağlı kalırlar."⁵²

Bu hadisin açık anlamından dolayı muhayyerlik bir ay bile şart koşulsa, riayet edilmesi gerekir.⁵³ Ayrıca bu konuda Hiz. Ömer'in uygulamasını da delil olarak alır. Hiz. Ömer, kendisinden dışı deve satın alan müşteriye iki ay muhayyerlik hakkı vermiştir.⁵⁴ Ona göre alışverişte söylenen süre muhayyerlik için geçerlidir.

Bu muhayyerliği satın alınan mala göre belirlemek gerektiği açıktır. Çünkü satın alınan malın sağlam olup olmadığı üç günde anlaşılammakta ve daha uzun süreye ihtiyaç duyulabilmektedir. İbn Ebî Leylâ ayrıntıya girmeden muhayyerlik süresini kişilerin karşılıklı anlaşmasına bırakmıştır.

2.6. Re'y İle Hüküm Vermesi

İbn Ebî Leylâ'ya göre bahçeye müşteri olan şart koşmasa bile meyve alıcıya aittir.⁵⁵ Tarla satıldığında üzerinde bulunan meyveler, tarlanın hakları satıldığı için satış sırasında anılmadan da satışa dâhil olduğu görüşündedir.⁵⁶

"عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ بَاعَ تَخْلًا بَعْدَ أَنْ تُؤْتَرَ فَتَمَرْتُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ، وَمَنْ بَاعَ عَبْدًا وَرَهْمًا مَالًا، فَعَمَلُهُ لِلْبَائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ"

⁵⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 16, 17.

⁵¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XIII, s. 41.

⁵² Buhari, Ahmed b.İsmâil Ebû Abdullah el-Ca'fî, *Sahihu'l-Buhârî*, tahk.: Muhammed Zehir b.Nâsir en-Nâsir, (Dâru Tûgu'n- Necât, 2001), İcare, 14.

⁵³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XIII, s. 41.

⁵⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XIII, s. 41.

⁵⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, s. 189.

H. Sâlim, o da babasından, nakletmiştir. H. Peygamber şöyle söylemiştir: “Her kim meyveli bir hurmalık satarsa alıcı şart koşmadığı sürece meyvesi satıcıya aittir. Her kim malı olan bir köle satın alırsa şart koşmadığı sürece o mal satıcıya aittir”⁵⁷

İbn Ebî Leylâ yukarıdaki hadise rağmen şart koşulmasa da meyvenin müşteriye ait olacağı kanaatindedir. Bu şekilde nass olduğu halde re’yine göre hüküm vermesinde konuyla ilgili hadisin kendisine ulaşmamış olması muhtemeldir.

3. İbn Ebî Leylâ’nın Hanefi Mezhebine Etkileri

Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ arasında dinin temel meseleleri hariç ilmi, içtihadı dayanan konularda ihtilaf olmuştur. Siyâsî taassupla ilim birbirinden çok uzak şeyler olduğu halde, bilimin tarafsız ve bağımsız kuralları içinde büyüyen Ebû Hanîfe, Emevîlerin olumsuz ve hukuk dışı siyasetinden etkilenmiştir. ⁵⁸ Özellikle İbn Ebî Leylâ’nın Kûfe kadısı olmasından sonra verdiği kararları Ebû Hanîfe’nin eleştirmesi ve ders halkasında tartışmasından sonra olay siyasi boyut kazanmıştır. Ebû Hanîfe, Emevî ve Abbâsî yönetimine karşı ilmi saygınlığını her zaman hissettirmiştir. Nitekim Kûfe kadısı İbn Ebî Leylâ’nın verdiği bazı fetvaları tenkit etmiş ve bu yüzden İbn Ebî Leylâ’nın şikâyeti üzerine çok kısa bir müddet fetva ve görüş beyan etmesi yasaklanmıştır. Bununla birlikte yönetim onun fetvalarından ve görüşlerinden bir şekilde faydalanma yoluna gitmiştir. ⁵⁹ Her ne kadar iki müçtehidin aralarındaki ihtilaf bazen niza boyutuna varmış olsa bile İbn Ebî Leylâ’nın günlük meselelerle ilgili verdiği fetvalar, Ebû Hanîfe ve öğrencileri tarafından ders halkalarında tartışılmıştır. Hanefi fıkıh ekolünün gelişmesine dolaylı da olsa katkısı olmuştur. Böylece, İbn Ebî Leylâ’nın içtihatları, Hanefi mezhebinin oluşumuna zemin hazırlayan Irak fıkıhı içinde yer almıştır.⁶⁰

Ebû Hanîfe devlette resmî görev almamıştır. Bunda fitri yapısı ya da Emevîlerin yanlış uygulamalarını onaylama endişesi etkili olmuştur. Bir

⁵⁷ en-Nesai, Ebû Abdurrahmân Ahmed b.Şuayb b.Ali el-Horasânî,*es-Sünen es-Sağîr*, tahk.: Abdu’l-Fettâh Ebû Ğudde, (Halep:Mektebetü’l-Metbûât el-İslâmiyye, 1986), Kitâbü’l-Büyû, 76 ; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *Musannef fi’l-Ehâdîs*,I-VII,tahk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, (Riyad: Mektebû’r-Rûşt, 1989), IV, 500; Süleymân b.Ahmed b.Eyyûb b.Mutayr el-Hamrî eş-Şâmî Ebû’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, tahk.: Hamdî b.Abdu’l-Mecîd es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ty.), c. XIII, s. 63.

⁵⁸ Doğan, İsa, “Ebû Hanîfe ‘nin Dînî ve Siyasi Duruşu “On Dokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi,15.Sayı, Samsun, 2006, s. 40.

⁵⁹ Yaman, Ahmet “Siyaset Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi”, *İslâmi Araştırmalar (Ebû Hanîfe Özel Sayısı)*, C 15,sy 1-2, Ankara 2002, ss. 273-279.

⁶⁰es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, ss. 128-167; Köse, a.g.e., s. 194.

bakıma bu tavrıyla pasif direniş, güncel ifadeyle sivil inisiyatif göstermiştir. En ufak bir resmî devlet görevini bile kabul etmemiştir. Özellikle kendisi gibi re'y ekolünün önde gelen temsilcilerinden birisi olan İbn Ebî Leylâ'nın kadılık görevi gereği verdiği hükümleri kendi ders halkasında ve zaman zaman da bizzat İbn Ebî Leylâ ile tartışmıştır. Kendisini ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır. İbn Ebî Leylâ salt teorik bazda kalan bu fikhî muhalefetten memnun kalacağı yerde Kûfe Kadısı İbn Hubeyre'ye Ebû Hanîfe'yi şikâyet etmiştir. Ebû Hanîfe'nin bir müddet fetva vermesi yasaklanmış, sonra fetva vermesine izin verilmiştir.⁶¹ Çeşitli kitaplarda özellikle Menâkıb kitaplarında anlatılan şu olay onu fetva vermesinin engellenmesinde etkili olmuştur:

Bir kişi deli kadını kızdırmış olacak ki kadın ona:

– Sen, zina yapan iki kişinin oğlusun, demiş. Adam kadıya şikâyet etmiş. Kûfe kadısı olan İbn Ebî Leylâ dâvaya bakmış, kadının aleyhine hüküm vermiş ve kadına mescitte ayakta had vurdurmuş. Hem de iki defa, birisi anasına, diğeri de babasına iftira attığı için.

Ebû Hanîfe bunu duyunca:

– Bizim kadı efendi bu mes'elede tam altı yerde hata etmiştir.

1- Mescidde had vurdurmuştur. Halbuki mescitte had vurulmaz.

2- Kadına ayakta dayak attırmıştır. Halbuki kadınlara oturdukları halde had vurulur.

3- Babası için bir had, anası için bir had vurdurmuştur. Halbuki bir adam kalabalık bir cemaate iftira atsa, ona yalnız bir had vurulur, kazif olunanların sayısına değildir.

4- İki had vurmaya bir arada toplamıştır. Halbuki iki had birden vurulmaz.

5- Deli kadına had vurdurmuştur. Aslında deliye had yoktur, o mükellef değildir.

6- Anası ve babası için had vurdurmuştur. Oysaki onlar iftira edilen yerde yoktur. Mahkemeye gelip dâva etmemişlerdir.⁶²

Bu eleştiriler İbn Ebî Leylâ'ya ulaşınca Ebû Hanîfe'yi halifenin yanına gidip şikâyet etmiştir. Ebû Hanîfe'nin fetva vermesi halife tarafından yasaklanmıştır. Günlerce fetva vermemiş, bir gün halife çeşitli konuları

⁶¹ Ebû Zehre, *a.g.e.*, s. 52.

⁶² el-Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbi b. Ahmed b. Mehdî, *Tarihu Bağdâd*, I-XV, tahk.: Beşşâr Avvâd el-Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l- Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), c. XV, s. 473; es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. XXX, ss. 164-165; İbn Hümâm, *a.g.e.*, c. V, s. 340; Muhammed Emînb.Ömer .Abdu'l-Azîz Âbidîn, ed-Dımeşğî el-Hanefî, *Reddü'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1992), c. IV, s. 51.

sormak üzere elçi göndermiştir. Ebû Hanîfe kendisinin fetva vermeyeceğini, fetva vermesiyle ilgili yasak konulduğunu söylemiştir. Bunun üzerine elçi halifeye gidip durumu haber vermiştir. Halife elçiye; Ebû Hanîfe'nin fetva yasağının kendisi tarafından kaldırıldığını söylemiş, bunun üzerine fetva vermeye tekrar başlamıştır.⁶³ İbn Ebî Leylâ'nın sürekli Ebû Hanîfe'yi şikâyet etmesi halifenin içinde Ebû Hanîfe'ye karşı kızgınlık ve intikam duygusunun oluşmasına sebep olmuştur.

İbn Ebî Leylâ, bu olayda da görüldüğü gibi hükümde yanlışlığa işaret eden Ebû Hanîfe'yi hükümdara şikâyet etmiştir. Ebû Hatim b. el-Hibban el-Busteri gibi mutaassıp âlimler halk karşısında Ebû Hanîfe'nin itibarını düşürmek için zındık olduğunu, dinden çıktığını, küfür içinde olduğunu ve zındıklıktan dolayı tevbe etmesi gerektiğini bile söylemişlerdir.⁶⁴

İbn Ebî Leylâ'nın verdiği fetvaları Ebû Hanîfe aleni olarak eleştirmiş, bu eleştiriler Halife Mansur'a kadar ulaşmıştır. Ebû Hanîfe'yi Halife Mansur denemiş, onu baş kadı olarak atamak istemiştir. Pasif direniş içinde olup isyan hareketine yönelmeden hayatını sürdüren Ebû Hanîfe hapse atılmış, orada işkencelere uğramıştır. Bir bakıma tek kişiden oluşan sivil toplum kuruluşu gibi çalışmıştır. Ebû Hanîfe'nin bu duruşu halk katında rağbet görmüş olmalı ki mezheplerin oluşmasıyla birlikte Hanefilik adı verilen mezhebin müntesibi gün geçtikçe artmıştır. Daha sonraki dönemlerde başta Abbasi ve Osmanlı Devletlerince resmi mezhep olarak benimsenmiştir.

İhtilâf-ı Ebî Hanîfe ve İbni Ebî Leylâ kitabında Ebû Yûsuf, İbni Ebî Leylâ'nın tespit edebildiği görüşlerine yer vermiştir. Kanaatimizce Ebû Yûsuf klasik bir fıkıh kitabında yer alan konuların tümüne eserinde yer verememiştir. Bunun sebebi ise İbni Ebî Leylâ'nın fıkıhın bütün bablarıyla ilgili görüşlerinin bulunmaması ya da İbni Ebî Leylâ'nın görüşlerinin tamamına ulaşamamış olması olabilir. Çünkü Ebû Yûsuf, İbni Ebî Leylâ ile aralarında tartışma yaşandıktan sonra İbni Ebî Leylâ'nın ders halkasını terk edip Ebû Hanîfe'nin ders halkasına devam etmiştir.

Kitabın İslam fıkıhının ilk dönem eserlerinden olması henüz o dönemde bir fıkıh kitabı tertibi yerleşmediğinden konu tertibi klasik fıkıh kitaplarındakinin tertibine benzememektedir. Kitaptaki tertip (kitâp-bâb) şeklinde olmadığı için konular birbiriyle doğrudan ilgili olmayan bölüm başlıkları altında işlenmiştir.

⁶³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. XV, s. 473.

⁶⁴ Kur'an Araştırmaları Vakfı, *İslâm Hukuk Felsefesi'nin Teşekkülünde Ebû Hanîfe'nin Yeri başlığıyla* HFSA (Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi Arşivi) 6. Kitap. İstanbul.2003, ss. 56- 68.

Kitap önce İbn Ebî Leylâ'ya öğrencilik yapan, sonra onun ilim halkasından ayrılarak Ebû Hanîfe'nin ilim halkasına katılan Ebû Yûsuf tarafından yazılmış olmasından dolayı ayrıca önem arz etmektedir. Ebû Yûsuf her iki müçtehid ve fetva verirken kullandıkları yöntemleri çok iyi bilmektedir. On yedi yıl Ebû Hanîfe ile birlikte olmuş, daha önceleri de İbn Ebî Leylâ'ya öğrencilik yapmıştır. Kitabın önemi iki müçtehidin görüşlerini en sağlam bir şekilde aktaran ilk kaynak eser olmasından ileri gelmektedir.

Ebî Leylâ hayattayken kendisine ait bir ilim halkası ve görüşlerini aktaracak öğrencileri bulunmamaktadır. Kendisi uzun süre hâkimlik görevi yapmasından dolayı olsa gerek kitap yazacak vakit bulamamıştır. Onun görüşlerine ulaşma konusunda İhtilaf-ı Ebî Hanîfe ve İbni Ebî Leylâ kitabı bizim için ana kaynak konumundadır. Onun görüşleri fıkıh kitaplarında dağınık vaziyette bulunmaktadır. Kitabı önemli kılan diğer husus, Ebû Yûsuf'un kendi görüşlerini ortaya koyduğu ilk eserdir.

Kitabı incelediğimizde daha sonraki dönemlerde yazılan birçok mukayeseli (ihtilaf) kitabın aksine mezhep taassubundan uzak bir şekilde konuların ele alındığı görülecektir. Ebû Yûsuf kitapta iki müçtehidin de görüşlerini aktarmakta, kendisinde hâsıl olan görüşü zaman zaman onların görüşlerinden birini tercih şeklinde ortaya koymaktadır. Bazen de konuyla ilgili olarak kendi benimsediği yeni bir görüş ortaya koyduğu bölümlere rastlamak mümkündür. Ebû Yûsuf kitapta ihtilaflı görüşleri, delilleriyle ele alarak incelemiştir.

Sonuç

İbn Ebî Leylâ'nın fetvaları incelendiğinde onun Ebû Hanîfe gibi mutlak müçtehit olduğu görülmektedir ancak Ebû Hanîfe gibi ders halkalarında görüşlerini tartışıp mezhebini devam ettirecek öğrenciler yetiştirme imkânına sahip olamamıştır.

İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'nin yetiştiği ortam ve ders aldıkları hocalar benzerlik arzeder. Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, Irak "ehl-i re'y" ekolünün en önemli temsilcilerindendir.

İbn Ebî Leylâ'nın fıkıhla ilgili görüşlerinin tamamı doğru bir şekilde aktarılamadığından fetvalarında takip ettiği usul tam olarak bilinmemekle birlikte, elimizdeki görüşlerinden hareketle Kur'an ve sünneti bunların yanında kıyas, icma, örf, seddü'z-zerâî, ıstıslâh/mesâlih-i mürsele, istihsân, sahabi kavli ve istishâbı usul olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ aralarındaki ihtilaf bazen niza boyutuna varmış olsa bile İbn Ebî Leylâ'nın günlük meselelerle ilgi verdiği fetvalar, Ebû Hanîfe ve öğrencileri tarafından ders halkalarında tartışılmıştır. Hanefi fıkıh ekolünün gelişmesine dolaylı da olsa katkısı

olmuştur. Böylece, İbn Ebî Leylâ'nın içtihatları, Hanefi mezhebinin oluşumuna zemin hazırlayan Irak fıkhu içinde yer almıştır.

Daha sonraki dönemlerde sıkça kullanılan fıkhi yöntemler İbn Ebî Leylâ tarafından isimleri zikredilmeden fetvalarında kullanılmıştır.

Kaynakça

- ABDURREZZAK, Ebû b Bekir b. Hemmâm b.Nâfi el-Hamîrî el-Yemânî, *Musannef*, tahk.: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Hindistan: el-Meclisi'l-A'lâ, 1403.
- AYDINLI, Abdullah, "İbn Ebî Leylâ Abdurrahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999,c. IXX, s. 435.
- BUHARÎ, Ahmed b.İsmâîl Ebû Abdullah el-Ca'fî, *Sahihu'l-Buhârî*, tahk.: Muhammed Zehîr b.Nâsır en-Nâsır, I-VIII, Dâru t-Tûgu'n- Necât, 2001
- DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullah Ömer b. Îsâ, *Te'sîsü'n-Nazar*, ty. Mustafa Muhammed el-Gabbânî Ed-Dimeşgî, Beyrut:Dârü'bni Zeydûn, ty.
- DOĞAN, İsa, "Ebû Hanîfe 'nin Dîni ve Siyasi Duruşu " *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*,15.Sayı, Samsun, 2006, s. 40.
- DÖNDÜREN, Hamdi, "Re'y ve Re'y Taraftarları", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, I-VII, İstanbul: Dergah Ofset, 2000, c. VII, s. 26.
- EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir, *Musannef fi'l-Ehâdîs*, I-VII, tahk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1989.
- EBÛ YÛSUF, Ya'kub b. İbrahim el-Ensârî, *İhtilafu Ebi Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, Birinci Baskı, Hindistan: Matbaatu'l Vefa, 1357.
- ED-DÂVÛDÎ, el-Mâli Şemsü'd-Dîn, *Tabakâtü'l Müfessirîn*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, t.y.
- ED-DİMEŞGÎ, Muhammed Emîn b. Ömer .Abdu'Azîz Âbidîn, ed-Dimeşgî el-Hanefî, *Reddü'-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1992.
- EL-HATÎB BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbi b Ahmed b.Mehdî, *Tarihu Bağdâd* , I-XV, tahk.: Beşşâr Avvâd el-Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- EN-NESAÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b.Şuayb b.Ali el-Horasânî,*es-Sünen es-Sağîr*, I-IX, tahk.: Abdu'l-Fettâh Ebû Ğudde, (Halep:Mektebetü'l-Metbûât el-İslâmiyye, 1986.
- ES-SAFEDÎ, Salahu'd-Dîn Halîl b.Ubeyk b.Abdillâh, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, tahk.: Ahmed Arnavûtî ve Turkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs, 2000.

- ES-SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Mebûsât*, I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- EŞ-ŞİRÂZÎ, Ebû İshâg İbrahim Ali, *Tabakâtü'l-fukahâ*, tahk.: İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1970.
- ET-TABERÂNÎ, Süleymân b.Ahmed b.Eyyûb b.Mutayr el-Hamrî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, tahk.: Hamdî b.Abdu'l-Mecîd es-Selefi, (Kahire: Mektbetü İbn Teymiyye, ty.
- İBN HACER, Ebu'l-Fazl Ahmed b.Alî b.Muhammed b.Ahmed el-Askallânî, *Tehzîb't-Tehzîb*, I-XII, Hindistan:Matabaatü Dâirreti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, birinci baskı 1326.
- İBN HALLİKAN, Ebû'l-Abbas Şemsüddîn el-Bermekî el-Erbilî, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-IV, Beyrut: Dâru's- Sâdr, 1994.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b.Muhammed, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b.Hanbel*, tahk.: Şuayb el-Arnâvûtî-Âdil Mürşid, I-VII, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İBN HÛMÂM, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdulhamîd es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr*, I-X, Beyrut: Dârü'l-fikr, ty.
- KARAMAN, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1989.
- KÖSE, Saffet "İbn Ebî Leylâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, c. IXX, s. 436.
- _____, *Saffet, İslam hukukuna giriş*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Kur'an Araştırmaları Vakfı, İslâm Hukuk Felsefesi'nin Teşekkülünde Ebû Hanîfe'nin Yeri başlığıyla HFSA (Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi Arşivi) 6. Kitap. İstanbul.2003, ss. 56- 68.*
- MALİK B. ENES, *el-Esbahî el-Medenî, el-Müdevvene*, I-IV,yy.:Dârü'l-Fikri'l-İlmiyye, 1994.
- MEVSÛATÛ'L-FIKHİYYE EL-KUVEYTİYYE (Mv.F.),yy: Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şûnu'l-İslâmiyye, 1986-2006, "İbn Ebî Leylâ", c. XXIV, s. 354.
- _____, (Mv.F.), "Zekâtü Evkâsi'l-İbili", c. VII, s. 193.
- ŞÂFÎ, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İdrîs Abbâs, *el-Ümm*, tahk.: Rifat Fevzi Abdulmuttalib, I-XIX, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- EZ-ZEHEBÎ, Şemseddîyn Ebû Abillâh Muhammed b.Ahmed b. Osman b. Gaymâz, *Siyerü a'lâmi'n-Nübelâ el-Hadîs*, Kahire : Dâru'l-Hadîs, 2006.
- YAMAN, Ahmet "Siyaset Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi", *İslâmi Araştırmalar* (Ebû Hanîfe Özel Sayısı), C 15,sy 1-2, Ankara 2002, ss. 273-279.